



Статті і студії

УДК 314(477.53)«1941/1945»-053-055.1/2

В.І. Ляхно

ЧИСЕЛЬНІСТЬ І СТАТЕВОВІКОВА СТРУКТУРА ПОЛТАВСЬКИХ ОСТАРБАЙТЕРІВ У КОНТЕКСТІ ДЕМОГРАФІЧНОГО АНАЛІЗУ

У статті аналізуються демографічні характеристики полтавських остарбайтерів, а саме визначається чисельність осіб, вивезених на роботу до Третього Рейху, схарактеризована їх статевовікова структура.

Ключові слова: демографія, коефіцієнт маскулінізації та фемінізації, остарбайтер, Полтавщина, статевовікова структура, Третій Рейх.

Проблема примусової праці цивільного населення у Третью Рейху й надалі залишається актуальною у вітчизняній історичній науці. Це зумовлено низкою обставин і, перш за все, невизначеністю статусу колишніх остарбайтерів у сучасному науковому полі України, нез'ясованістю кількості депортованих, а особливо в регіональному вимірі. Полтавщина тривалий час була окупованою нацистами і тому зазнала значних утрат у матеріальному та людському вимірі. Підрахунки збитків у радянський період були більш цілісними щодо збитків матеріального характеру, а людські втрати підраховувалися приблизно та несистематично. Тому в наш час постала проблема підрахунку жертв нацизму, особливо осіб, котрих примусово вивезли на роботу до Третього Рейху, а також визначення їх статевовікової структури на момент мобілізації.

Джерелами нашого дослідження стали неопубліковані документи, що зберігаються в фондах Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України) і Державного архіву Полтавської області (ДАПО), а саме списки громадян, насильно вивезених до Німеччини з населених пунктів Полтавщини й хронологічні довідки кожного району області за 1944-1949 роки.

Окреслена нами проблематика є недостатньо розробленою в історіографії. Окремі її аспекти були вперше порушені радянським автором М. Ковалем [14], який у своїй монографії називає кількість осіб, вивезених на примусові роботи до Німеччини з різних областей України, в тому числі й з Полтавської області. Проте, звідки автор взяв цифру по Полтавщині — невідомо, адже посилання у його праці відсутні.

Сучасні дослідження чисельності та статевовікової структури депортованих до Німеччини осіб представлені працями В. Виздрика та О. Мазур [2], С. Гальчака [4], Т. Пастушенко [18], І. Ребрової [21]. У публікаціях цих авторів називається кількість вивезених осіб та проаналізована статевовікова структура остарбайтерів з окремих регіонів України — Поділля, Київщини тощо. Перша спроба визначити

кількість депортованих осіб з Полтавської області була здійснена у середині 1990-их років М. Назаренком [17]. Проте автор у статті, називаючи число вивезених, не робить жодних посилань на джерела. У 2010 році до 65-ої річниці Перемоги у радянсько-німецькій війні працівниками Державного архіву Полтавської області було видане інформаційно-довідкове видання «Полтавщина у Великій Вітчизняній війні 1941-1945» [20]. У ньому містяться відомості про кількість осіб, вивезених з Полтавщини по кожній сільській управі області, складені за матеріалами справ фонду Р-1876 «Архівний відділ Полтавського облвиконкому» (оп. 8). Однак упорядники видання представили дані лише по містах і селах області, не врахувавши депортованих з хуторів. Статевовікова структура полтавських оstarбайтерів до сьогодні залишається не дослідженою взагалі.

Мета статті полягає у визначенні демографічних характеристик осіб, вивезених на примусові роботи до Німеччини з Полтавської області, а саме — їх чисельності та статевовікової структури.

Новизна положень статті визначається тим, що до наукового обігу вводяться раніше невідомі архівні матеріали, а також уперше перевірено офіційні дані про кількість осіб, вивезених на примусові роботи до Третього Рейху з Полтавської області та проведений статевовіковий аналіз цих осіб.

Спочатку спробуємо з'ясувати число вивезених на примусові роботи до Третього Рейху осіб з Полтавської області.

З України, як прийнято вважати, на примусові роботи було депортовано біля 2,4 млн. осіб [2, с. 135; 15, с. 68]; щоправда, «Енциклопедія українознавства» називає цифру 3 млн. [12, с. 587]. Число вивезених з Полтавської області — достеменно невідоме. Вперше спробу порахувати місцевих оstarбайтерів зробила «Полтавська обласна комісія сприяння Надзвичайній Державній комісії з установлення і розслідування злочинів німецько-фашистських загарбників та їх спільників і нанесених ними збитків громадянам, колгоспам, громадським організаціям, державним підприємствам й установам СРСР», яка була створена у жовтні 1943 року. Очолював комісію тодішній перший секретар Полтавського обкому КП(б)У В.С. Марков. Відповідні комісії були створені на рівні районів і сільських рад. З-поміж іншого одним із завдань комісії було обрахування кількості вивезеного населення до Третього Рейху. Дані, зібрані місцевими комісіями, надходили до комісії вищого рівня, звідки їх передавали до обласної комісії, яка й узагальнювала дані по області в цілому [25, с. 125-126]. У результаті на засіданні Полтавської обласної комісії 29 травня 1944 року була названа цифра у 156 629 осіб (94 058 жінок і 62 571 чоловік), вивезених із Полтавщини на примусові роботи до Третього Рейху. Проте у протоколі зазначено, що ця кількість не є остаточною й «повинна бути збільшена у процесі подальшого детальнішого виявлення» [11, арк. 5 зв.]. Дійсно, пізніше ця цифра була збільшена до 158 488 [23, арк. 6], а потім до 159 829 депортованих цивільних осіб [17, с. 128].

На нашу думку, підрахунки Полтавської обласної комісії були неточними. Наприклад, секретар Іркліівського району РК КП(б)У Бех доповідав про 4 674 вивезених з району осіб [11, арк. 110], тоді як комісія нарахувала по цьому району 6 204 особи [11, арк. 12]; у відомості про кількість осіб, відправлених до Німеччини з Новосанжарського району, станом на 1 серпня 1943 року вказані дані про 3 647 вибулих [7, арк. 34], але комісія, що засідала значно пізніше, називає лише 2 501 особу [11, арк. 12]. І це неповний перелік виявлених неточностей.

Зрозуміло, що обласна комісія рахувала вивезених осіб на примусові роботи до Третього Рейху за хронологічними довідками, складеними й надісланими місцевими комісіями у 1944 році. Проте у місцевих даних бачимо низку неточностей. По-перше, не всі населені пункти подавали правильну кількість вивезених, зазначаючи, що «багато людей було вигнано на каторгу до Німеччини» [5, арк. 20-21 зв.], або залишаючи пусте місце у звіті, відведене для числа [5, арк. 28]. По-друге, довідки часто містили дані лише по селу, де знаходилася сільська управа, не враховуючи хутори, які до неї належали. По-третє, окремі хронологічні довідки, що доповнювалися списками депортованих осіб, містять велику кількість помилок у підрахунках. Так, у зведеному акті про спричинені збитки Петрівсько-Роменському району вказана кількість вивезених на примусові роботи — 941 особа [9, арк. 5]. Наші підрахунки на основі цієї ж відомості вказують, що їх було менше — 921 особа [9, арк. 16-29 зв.]. Полтавська ж обласна комісія у звіті подала число 941, не провівши елементарної перевірки.

Подібна ситуація простежується й у підрахунках по Гадяцькому району. Комісія називає 3 826 депортованих з району [11, арк. 12], тоді як перерахувавши списки, подані у березні-травні 1944 року, ми виявили число в 3 792 особи [8, арк. 1-102]. По-четверте, цікавим є число, подане комісією по м. Кременчук, — 21 000 осіб [11, арк. 12]. Якщо уважно проаналізувати довідку, подану начальником Кременчуцького міськвідділу, на основі якої й установила кількість Полтавська комісія, то побачимо, що в документі чітко записано: «Всього німцями вигнано в німецьке рабство... 10 000 жителів м. Кременчук», а 21 000 осіб — це загальна кількість вивезених із міста разом з військовополоненими [6, арк. 33].

Як бачимо, Полтавська обласна комісія не зовсім ретельно виконала поставлені перед нею завдання: підрахунки місцевих комісій не перевірялися й не уточнювалися, не з усіх населених пунктів були зібрані дані, не уважно проаналізовані навіть готові документи, надіслані місцевими комісіями. Тому, зрозуміло, що підрахунки комісії були далекими від реальності.

На початку 60-их років ХХ століття у Полтавській області, у зв'язку з підготовкою тритомного видання «Українська РСР у Великій Вітчизняній війні Радянського Союзу. 1941-1945 рр.» були перевірені дані про цивільне населення, вивезене на примусові роботи до Третього Рейху. В результаті перерахунку була оголошена нова цифра 175 117 депортованих цивільних осіб [22, с. 153]. Підрахунки проводилися на основі вищезгаданих та доповнених хронологічних довідок за 1944-1949 роки.

Архів управління СБУ в Полтавській області називає ще одну цифру — 170 000 вивезених осіб, зазначаючи, що у його сховищах зберігаються матеріали на 140 000 депортованих полтавців, а де ще 30 000 — невідомо [24, с. 2].

Одним із перших дослідників, який подав дані про кількість вивезених з різних областей України, був М. Коваль. За його підрахунками, з Полтавської області вивезено 177 000 осіб [14, с. 97]. З яких джерел автор визначив таку цифру — невідомо, адже у його праці посилання відсутні. Цікаво, що пізніше М. Коваль кількість вивезених з Полтавщини зменшує на 2 000 осіб та вказує число в 175 000 депортованих [15, с. 68]. Припускаємо, що ця цифра була взята й округлена з вищезазначеного трьохтомника «Українська РСР у Великій Вітчизняній війні Радянського Союзу. 1941-1945 рр.». Саме такою цифрою оперують і сучасні дослідники.

Ми спробували перевірити дані й зробити свої обчислення стосовно кількості вивезених на примусові роботи до Третього Рейху цивільних мешканців Полтавщини. Джерелом наших підрахунків були хронологічні довідки кожного району Полтавської області в адміністративних кордонах періоду окупації за 1944-1949 роки. Ми ретельно звіряли довідки по кожному населеному пункті за різні роки й додавали відомості по хуторах, які були не враховані при підрахунках 1944 року.

Таким чином, нами встановлено, що, згідно з хронологічними довідками, з Полтавської області було вивезено 164 751 особу. Проте ця кількість не може бути остаточною, оскільки у довідках відсутні дані про депортованих з 27 населених пунктів області; частина даних зібрана лише з окремих хуторів тієї чи іншої сільської управи (наприклад, село Великі Будища Гадяцького району, село Губське Лазірківського району тощо) або лише із сіл, не враховуючи хуторів. Додавши до отриманої суми дані з інших джерел (села Великі Будища, Плішивець, Ціпки Гадяцького району; село Вільховатка Кишеньківського району; села Петрівка-Роменська, Березова Лука, Венеславівка, Краснознаменське, Погарщина, Розбишівка, Ручки, Середняки Петрівсько-Роменського району) та 11 000 військовополонених, відправлених з міста Кременчук, отримуємо точнішу цифру вивезених осіб на примусові роботи до Третього Рейху з Полтавщини — 176 941. Це на 1 824 особи більше від офіційних даних. Однак при підрахунку не враховані дані про депортованих з 23 населених пунктів області й частина даних по сільських управах. Отже, на нашу думку, число вивезених з Полтавщини осіб має бути трохи більшим.

На початку радянсько-німецької війни населення Полтавської області становило 2 227 600 осіб, а на 1 травня 1944 року — 1 546 100 осіб [13, с. 589]. Отже, втрати населення області за роки війни становили 681 500 чоловік (30,6%). Якщо вважати, що з них до Третього Рейху вивезли 176 941 особу (8%), то виходить, що з території області був депортований кожний дванадцятий житель. Найбільше відправили з великих міст — Полтави та Кременчука: 20 800 та 10 000 осіб відповідно. Але й ці числа не є остаточною і потребують ретельніших досліджень, особливо по населених пунктах, у яких відсутня будь-яка статистика.

Попри те, що для кожного населеного пункту окупаційна влада встановлювала спеціальні квоти стосовно кожного населеного пункту щодо кількості вивезених, не завжди кількість депортованих була прямо пропорційною до кількості місцевих жителів. Вербування в кожному населеному пункті мало свої особливості й залежало від багатьох причин. Згідно з твердженням Т. Пастушенко найголовнішими серед них були:

- 1) діяльність нацистських каральних загонів, що вели боротьбу з партизанами, і відповідно відсоток депортованих був вищим;
- 2) евакуація всього населення під час відступу німецької армії восени 1943 року, що й зумовило великий відсоток вигнаних;
- 3) великий відсоток місцевого населення окремих населених пунктів становили німецькі поселенці — депортованих відповідно була невелика кількість;
- 4) необхідність працювати в тилу;
- 5) саботаж окремих німецьких підприємств і чиновників процесу мобілізації із власних підприємств, на яких необхідно було працювати [18, с. 85-87].

До цього переліку, на нашу думку, слід додати ще одну: діяльність представника місцевої адміністрації, який або ж занадто ретельно виконував, а то й перевиконував плани, або ж, навпаки, зривав мобілізацію. Тобто вербування залежало у цьому випадкові від «людяності» старости.

Розглянемо демографічну структуру завербованих відповідно до їхнього віку і статі. Тобто визначимо статевовікову структуру депортованих з Полтавської області.

Джерелом нашої розвідки стали списки осіб, вивезених на примусові роботи до Німеччини по Петрівсько-Роменському району Полтавської області [9]. Вони дали змогу визначити роки народження та стать депортованих.

Загалом, у демографії для побудови статеві структури населення визначають абсолютну чисельність чоловіків і жінок, їх розподіл за віком і співвідношення статей в окремих вікових групах [16, с. 62]. У результаті виводиться коефіцієнт маскулінізації та фемінізації (кількість чоловіків/жінок, яка припадає на 100 або 1000 жінок/чоловіків), що обчислюється за формулою [3, с. 10]:

$$K_{fem} = \frac{ж}{ч} \times c,$$

де *ж* — кількість жінок, *ч* — кількість чоловіків, *c* = 100 або 1000 осіб.

Для побудови вікової структури населення у демографії використовують його поділ на однорічні, п'ятирічні чи десятирічні вікові інтервали [16, с. 64]. Ми для підрахунків вибрали п'ятирічний інтервал, що є найбільш оптимальним і стандартним у міжнародній демостатистичній практиці.

Проаналізувавши вищеозначені списки вивезених осіб з Петрівсько-Роменського району Полтавської області, ми визначили вік депортованих і склали відповідну таблицю (див. табл. 1). Оскільки дата вивезення завербованих у списках, як правило, відсутня, ми взяли за основу вік цих осіб станом на 1942 рік. Зрозуміло, що він не завжди точний через те, що конкретній особі могла виповнитися або не виповнитися певна кількість років станом на 1942 рік. До того ж потрібно мати на увазі й той факт, що вік міг бути завищений чи занижений під час вербування. Тому ми виходимо із середньої дати і похибка нашого дослідження може бути +1.

Таблиця 1

Статевовікова структура вивезеного на примусові роботи до Третього Рейху населення з Петрівсько-Роменського району Полтавської області

№ з/п	Вік, рр.	Усього	Чоловіки	Жінки	Усього	Чоловіки	Жінки	Коефіцієнт фемінізації
		Абсолютна кількість, осіб			Показники структури, %			
1.	10-14	4	1	3	100	25,0	75,0	300
2.	15-19	569	242	327	100	42,5	57,5	135
3.	20-24	203	53	150	100	26,1	73,9	283
4.	25-29	56	25	31	100	44,6	55,4	124
5.	30-34	46	19	27	100	41,3	58,7	142
6.	35-39	24	16	8	100	66,7	33,3	50
7.	40-44	10	9	1	100	90,0	10,0	11,1
8.	45-49	5	5	0	100	100	0	0
9.	50-54	2	2	0	100	100	0	0
10.	55-59	2	2	0	100	100	0	0
Усього		921	374	547	100	41,0	59,0	146

Визначивши коефіцієнт фемінізації, бачимо, що серед вивезеного на примусові роботи цивільного населення до Третього Рейху з Петрівсько-Роменського району Полтавської області переважали жінки. Загальний коефіцієнт фемінізації становив 146. Вони ж домінували й у віковому інтервалі 10-34 роки. Перевагу жінок віком 10-19 років можна пояснити фізіологічними властивостями організму: дівчата цього віку виглядають, як правило, дорослішими від хлопців. У віковій групі 20-39 років переважають також жінки, що пояснюється, на нашу думку, по-перше, мобілізацією чоловіків цього віку до лав Червоної армії; по-друге, більшою можливістю для юнаків уникнути мобілізації, вступивши на службу до поліції, охоронних формувань тощо; по-третє, більшим розмаїттям чоловічих професій, необхідних у тилу; по-четверте, природною демографічною структурою населення Полтавщини (за переписом 1939 року жінки (1 168 371) переважали над чоловіками (1 062 434) [10, арк. 72]; по-п'яте, найзатребуванішими в Рейху були оstarбайтери жіночої статі, продуктивність роботи яких на промислових підприємствах була високою, а заробітна плата — низькою; по-шосте, на відміну від чоловіків, жінки були більш слухняними, «пасивними спостерігачами» і німецькі органи влади не боялися їхнього опору [19, с. 57; 21, с. 9].

У віковій групі 35-59 років переважають чоловіки. Причому їх частка в інтервалі 45-59 років становить 100%. Тобто з Петрівсько-Роменського району не вивезено жодної жінки, яка наближалася до старого віку. Це, очевидно, можна пояснити відсутністю попиту в Третьому Рейху на жінок такого віку. А чоловіків цього віку можна було використовувати для важкої праці. Окрім того, згідно з біологічними особливостями, жінки в такому віці є менш витривалими, ніж чоловіки, і могли не перенести далекої дороги.

Найбільшу кількість вивезених становила молодь 15-24 років. Розбивши цей вік на однорічні вікові групи, дізнаємося вік переважної більшості оstarбайтерів. Дані занесемо до таблиці (див. табл. 2).

Таблиця 2

Статевікова структура вивезеного на примусові роботи до Третього Рейху населення вікової категорії 15-24 роки з Петрівсько-Роменського району Полтавської області

№ з/п	Вік, рр.	Усього	Чоловіки	Жінки	Усього	Чоловіки	Жінки	Коефіцієнт фемінізації
		Абсолютна кількість, осіб			Показники структури, %			
1.	15	14	4	10	100	28,6	71,4	250
2.	16	81	40	41	100	49,4	50,6	102
3.	17	171	78	93	100	45,6	54,4	119
4.	18	185	75	110	100	40,5	59,5	147
5.	19	118	45	73	100	38,1	61,9	162
6.	20	92	29	63	100	31,5	68,5	217
7.	21	32	10	22	100	31,3	68,7	220
8.	22	35	3	32	100	8,6	91,4	1066
9.	23	20	3	17	100	15,0	85,0	567
10.	24	24	8	16	100	33,3	66,7	200
Усього		772	295	477	100	38,0	62,0	162

Таким чином, переважну більшість остарбайтерів становили юнаки та дівчата 17-20-річного віку, тобто молодь 1922-1925 років народження. Порівнявши з таблицею 1, бачимо, що частка завербованих 40-59-річного віку різко зменшується.

Спробуємо визначити відсоток вивезеного населення з Петрівсько-Роменського району. Віковий склад населення 13-17-річного інтервалу, відповідно до всесоюзного перепису населення 1939 року, показано в таблиці 3 [10, арк. 32]. Додавши до кожної вікової категорії трійку, з'ясуємо, скільки років мали ці особи у 1942 році. Звичайно, потрібно врахувати той факт, що кількість населення у період окупації зменшилася через загальну військову мобілізацію, евакуацію, природні фактори тощо. Тому наші підрахунки будуть приблизними.

Таблиця 3

**Віковий склад населення 13-17-річного інтервалу
Петрівсько-Роменського району
за даними всесоюзного перепису населення 1939 року**

№ з/п	Вік, рр.	Усього, осіб	Чоловіки	Жінки
1.	13	749	-	-
2.	14	726	350	376
3.	15	656	315	341
4.	16	631	301	330
5.	17	501	258	243

Порівнявши отримані дані з таблицею 1 і провівши обчислення, ми з'ясували, що з Петрівсько-Роменського району вивезено 10,8% 16-річних юнаків і дівчат (кожного дев'ятого цього віку); 23,6% 17-річних (з них 10,8% чоловіків і 12,8% жінок; кожного четвертого цього віку); 28,2% 18-річних (з них 11,4% чоловіків і 16,8% жінок; кожного четвертого цього віку); 18,7% 19-річних (з них 7,1% чоловіків і 11,6% жінок; кожного п'ятого цього віку); 18,4% 20-річних (з них 5,8% чоловіків і 12,6% жінок; кожного п'ятого цього віку).

Загалом, у демографії при аналізі вікової структури населення береться до уваги її поділ на біологічний та економічний типи, запропонований французьким дослідником Луї Анрі. Оскільки німці при вивезенні населення керувалися не біологічними особливостями людського організму, а економічними чинниками, проаналізуємо економічний тип остарбайтерів. За ним популяція ділиться на людей допродуктивного (0-14 роки), продуктивного (15-64 роки) та постпродуктивного (65 і більше років) віку [1, с. 23]. Розподіливши за цим типом вивезених до Німеччини осіб (див. табл. 4), бачимо, що абсолютну більшість становлять особи продуктивного віку, незначний відсоток припадає на допродуктивний вік остарбайтерів і жодної людини постпродуктивного віку вивезено не було. Тобто німці вербували населення, здатне активно й повноцінно виконувати трудову діяльність, швидко оволодівати новими вміннями, професіями, а також фізіологічно більш витривалих і здорових.

**Структура населення, вивезеного на примусові роботи
до Третього Рейху з Петрівсько-Роменського району
Полтавської області, згідно з економічним типом поділу**

№ з/п	Вік, рр.	Усього, осіб
1.	0-14	4
2.	15-64	917
3.	65-...	0
Усього		921

Таким чином, за нашими підрахунками з Полтавської області депортовано 176 941 особа. Щоправда, при обчисленні не враховані дані про депортованих з 23 населених пунктів області й частково взяті дані з окремих сільських управ. Тому, зрозуміло, що кількість вивезених осіб з Полтавщини була більшою.

Аналіз демографічної характеристики депортованого населення з Петрівсько-Роменського району Полтавської області вказує на те, що серед вивезених осіб переважали жінки, які домінували у віковому інтервалі 10-34 роки. У віковій групі 35-59 роки переважають чоловіки. Значну більшість остарбайтерів становила молодь 1922-1925 років народження, тобто особи продуктивного віку.

Список використаної літератури

1. Анри Л., Блюм А. Методика анализа в исторической демографии / Пер. с франц. С. Хока и Ю. Егоровой / Л. Анри, А. Блюм. — М.: РГГУ, 1997. — 208 с.
2. Виздик В. С., Мазур О. Я. Українські остарбайтери — робоча сила нацистської Німеччини / В. С. Виздик, О. Я. Мазур // Вісник національного університету «Львівська політехніка»: Серія «Держава та армія» (541). — Львів: Вид-во Національного університету «Львівська політехніка», 2005. — С. 133-136.
3. Волошин Ю.В. Статеві-вікова та шлюбна структура населення міста Полтави в другій половині XVIII століття / Ю.В. Волошин // Історична пам'ять. Науковий збірник. — 2011. — №1(25). — Полтава: ПНПУ імені В.Г. Короленка, 2011. — С. 5-24.
4. Гальчак С.Д. «Східні робітники» з Поділля у Третьому рейху: депортація, нацистська каторга, опір поневолювачам / С. Д. Гальчак. — Вінниця: «Книга-Вега» ВАТ «Віноблдрукарня», 2003. — 304 с.; іл.
5. Державний архів Полтавської області (далі ДАПО). — Ф. Р-1876. — Оп. 8. — Спр. 106. — 55 арк.
6. ДАПО. — Ф. Р-1876. — Оп. 8. — Спр. 86. — 154 арк.
7. ДАПО. — Ф. Р-2342. — Оп. 1. — Спр. 22. — 30 липня — 2 вересня 1943 р. — 35 арк.
8. ДАПО. — Ф. Р-3121. — Оп. 2. — Спр. 63. — 202 арк.
9. ДАПО. — Ф. Р-3122. — Оп. 3. — Спр. 13. — 43 арк.
10. ДАПО. — Ф. Р-3938. — Оп. 1. — Спр. 121. — 73 арк.
11. ДАПО. — Ф. Р-4085. — Оп. 3. — Спр. 227 б. — 35 арк.
12. Енциклопедія українознавства: Загальна частина. Перевидання в Україні / НАН України; Інститут української археології. — Репр. відтворення вид. 1949 р. — К., 1995. — Т. 2. — С.369-800 + 1 л. карт.
13. Історія України: Джерельний літопис / Упор. В.І. Червінсько, М.І. Обушний, Т.Ю. Горбань, В.С. Кругляков та ін.; За ред. В.І. Червінського, М.І. Обушного. — К.: ДП «Дирекція ФВД», 2008. — 800 с.
14. Коваль М. Історія пам'ятає! (Кривавий шлях фашистів на Україні) / М. Коваль. — К.: Вид-во політичної літератури України, 1965. — 116 с.

15. Коваль М. «Остарбайтери» України — раби Гітлера, ізгої Сталіна / М.Коваль // Політика і час. — 1998. — №10. — С.68-75.
16. Муромцева Ю.І. Демографія: Навчальний посібник / Ю.Д. Муромцева. — К.: Кондор, 2006. — 300 с.
17. Назаренко М. Депортація населення Полтавщини в Німеччину. 1941-1943 рр. / Микола Назаренко // Третя Полтавська наукова конференція з історичного краєзнавства: Мат. конфер. / Відп. ред., упор. Войналович В.А. — Полтава: [Б. в.], 1994. — С. 123-130.
18. Пастушенко Т.В. Остарбайтери з Київщини: вербування, примусова праця, репатріація (1942-1953) / Т. В. Пастушенко; Інститут історії України НАН України. — К.: [Б. в.], 2009. — 282 с. — Бібліогр.: с. 239-265.
19. Пастушенко Т. Остарбайтери — українські примусові робітники нацистської Німеччини / Т. Пастушенко // Історія в школах України. — 2004. — №9-10. — С. 55-58.
20. Полтавщина у Великій Вітчизняній війні. 1941-1945 (до 65-річчя Перемоги над фашизмом) [Текст]: інформаційно-довідкове видання / редкол.: Г.П. Білоус, О.П. Гінзбург, В.В. Гудим та ін; упоряд.: Г.П. Білоус, В.В. Коротенко, Т.П. Пустовіт та ін.; Держ. архів Полт. обл. — Полтава: ТОВ «АСМІ», 2010. — 340 с.: іл.
21. Реброва І. Українське/національне в радянській офіційній політиці пам'яті про примусову працю в нацистській Німеччині / Ірина Реброва // Електронний ресурс: ww2-historicmemory.org.ua/docs/ukr/Rebrova.doc. — 18 с.
22. Украинская ССР в Великой Отечественной войне Советского Союза. 1941-1945 гг. У 3 тт. — Т. 3: Советская Украина в завершальный период Великой Отечественной войны (1944-1945 гг.) / Ред. колл.: Назаренко И.Д., Вивдиченко И.И., Головкин В.Я. — К.: Политиздат Украины, 1975. — 461 с.
23. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. — Ф. Р-2. — Оп. 7. — Т. 3. — Спр. 3004. — 192 арк.
24. Ще раз про «остарбайтерів» // Зоря Полтавщини (м. Полтава). — 1992. — 15 липня. — №101 (18051). — С. 2.
25. Яненко З. Архівні джерела про збитки, завдані Полтавщині німецько-фашистською окупацією / Зінаїда Яненко // Подвигу народному жити у віках: Матеріали науково-практичної конференції, 19 квітня 2000 р. — Полтава: АСМІ, 2000. — С. 125-129.

В.И. Лахно

ЧИСЛЕННОСТЬ И ПОЛОВОЗРАСТНАЯ СТРУКТУРА ПОЛТАВСКИХ ОСТАРБАЙТЕРОВ В КОНТЕКСТЕ ДЕМОГРАФИЧЕСКОГО АНАЛИЗА

В статье анализируются демографические характеристики полтавских остарбайтеров, а именно — определяется численность лиц, вывезенных на работу в Третий Рейх, охарактеризована их половозрастная структура.

Ключевые слова: демография, коэффициент маскулинизации и феминизации, остарбайтер, Полтавщина, половозрастная структура, Третий Рейх.

V.I. Lakhno

THE NUMBER AND AGE AND SEX STRUCTURE OF POLTAVA OSTARBEITERS IN THE CONTEXT OF THE DEMOGRAPHIC ANALYSIS

The paper analyzes the demographic characteristics of Poltava Ostarbeiters: the number of people taken out to work in the Third Reich is determined, and their age and sex structure is characterized.

Keywords: demography, the coefficient of masculinization and feminization, Ostarbeiter, Poltava region, age and sex structure, the Third Reich.

Надійшла до редакції 18 листопада 2011 року